

· EN KRANS · TILL · MAJDAGEN · 1900 ·
 · TILLEGNAD · ARBETARNE · AF · WALTER · CRANE ·

Rösträttsrörelsens kvinnor – i konflikt och i samförstånd

Rösträttskämparna kom från skilda håll; de var borgerliga och socialdemokrater, de var vad vi idag skulle kalla likhets- och särartsfeminister. Hur bordlades konflikter och vilka samarbetsgrunder fanns i LKPR?

JOSEFIN RÖNNBÄCK

Den internationella mobiliseringen kring rösträtten är ett bra exempel på hur kvinnor sluter sig samman i stor skala kring en fråga som öppet trotsar den manliga samtalsordningen. Suffragetternas entré i historien utmanade männens hegemoni över staten och politiken och alstrade ett motstånd över hela världen som är utan motstycke. Så såg det ut också i Sverige, även om rösträttskvinnorna ibland själva i sin argumentation tonade ned könskonflikten.

På ett vykort som användes i kampen för kvinnors rösträtt av Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR) avporträtteras en kvinna och en man i ett handslag med en bildtext som lyder: ”hand i hand i

hem och stat”. Mellan dem finns tre kronor som nationella symboler. Vykortet uttrycker nationell harmoni och samförstånd mellan könen. Men den stora landsomfattande rösträttsorganisationen uttryckte inte bara konsensus med män utan målade också mycket medvetet upp en bild av samförstånd bland kvinnorna. På ett annat vykort illustreras en grupp kvinnor från olika klasser förenade i kravet på kvinnors rösträtt. LKPR framhöll sig här som en mångfacetterad, men samtidigt enad organisation. Studentkor, bondhustrur, troende och radikaler, borgerlighetens yrkeskvinnor och arbeterskor – alla kunde de ena sig kring målet att nå det fulla formella politiska medborgarskapet. Ytterli-

gare ett exempel på hur kvinnorna inom rösträttsrörelsen framhöll idén om samförstånd mellan könen kommer till uttryck i en av LKPR:s sånger:

Jag vill medborgarrätt för att verka och tjäna,
För att gagna mitt land, för att samla och ena,
För att knyta tillsammans med fasta band
Såväl kvinna som man vid ett älskadt land.¹

Denna vers lästes upp vid ett rösträttsmöte i Stockholm 1907 då man firade att Stockholmsföreningen funnits i fem år. Den visar på några centrala teman i rösträttskvinnornas argumentation för medborgarrätt, den präglas av konsensus och uttrycker en gemensam fosterlandskärlek bland kvinnor och män. I versen anges kvinnans vilja att göra nytta som argument för kvinnlig rösträtt. Rättighets- och nyttotänkandet var en värderingsgrund som förenade rösträttskvinnorna i kampen för politiskt medborgarskap mellan 1902 och 1921.

I denna artikel vill jag visa hur LKPR skapade sig manöverutrymme utåt och nödvändig enighet inom sig genom en gemensam, och till synes oförarglig, syn på genusrelationerna: könen ansågs vara lika mycket värda, ömsesidigt beroende av varandra, och män och kvinnor borde därför komplettera varandra. Detta var grunden för att organisationen skulle kunna hålla ihop och överhuvudtaget komma till tals. Rösträttskvinnornas interna kompromissande ledde till att man officiellt förespråkade partiobundenhet, men i praktiken hade man nära relationer till liberalerna.

Jag kommer att visa hur LKPR såg på genusrelationerna i politiken och i samhället, det vill säga hur kvinnor och män borde förhålla sig till varandra, men också hur de såg på sig själva som kvinnor, som könskategori.² På många sätt var LKPR:s argumentation motsäggelsefull, vilket hade att göra med att organi-

sationen drev krav på politisk integrering i ett manligt normerat och strukturerat samhälle. De svenska kvinnorna befann sig i en underordnad position och kunde inte hävda sin rätt till politiska rättigheter, utan var snarast tvungna att söka blidka de manliga makthavarna. LKPR var dessutom sammansatt av kvinnor från hela det politiska spektrumet och från alla klasser och regioner av Sverige, vilket gjorde att medlemmarna inte alltid var överens eller utgick ifrån samma ideologiska principer. Detta är viktigt för förståelsen och analysen av LKPR:s politiska argumentation. Det blir därför spännande att undersöka följande frågor: Hur var det möjligt att förena alla dessa kvinnor i en gemensam politisk rörelse? Hur skulle motsättningarna mellan kvinnor överbryggas och hur skulle den brokiga organisationen hålla ihop?

LKPR var den i särklass största kvinnoorganisationen vid förra sekelskiftet (cirka 17 000 medlemmar) och hade 237 lokal-föreningar (FKPR) runtom i landet. Föreningens namn brukar ibland lite slarvigt användas synonymt med den kvinnliga rösträttsrörelsen, men det är viktigt att slå fast att LKPR var en del av en stor folkrörelse för rösträtt och politisk demokrati. I Sverige fanns flera andra rörelser som agerade för kvinnors rösträtt som till exempel Fredrika-Bremerförbundet (FBF), Vita bandet, Moderata kvinnors rösträttsförening och den socialdemokratiska kvinnorörelsen. En bit in på 1900-talet började även socialdemokraterna och liberalerna motionera i enlighet med sina program för kvinnornas rösträtt (Manns 1997, Carlsson 1986, Nicklasson 1992).

LKPR som en social rörelse

Där det finns människor, där finns det också konflikter. Men där det finns människor kan det också uppstå gemenskaper där många går

samman för att förändra sina förhållanden. Enligt sociologen Alberto Melucci är en social rörelse ett resultat av medvetna orienteringar hos en grupp aktörer som rör sig inom ett fält av möjligheter och begränsningar och i denna process pågår en förhandling mellan olika grupper. Den sociala rörelsen utvecklar tre olika kollektiva processer. För det första skapas en social enhet "inåt" mellan individer som anser sig ha gemensamma intressen och beslutar att handla tillsammans. För det andra formulerar de sociala rörelserna en opposition "utåt" mot en motståndare som pekas ut som det stora hindret i vägen för utvecklingen. För det tredje spränger rörelsens handlingar systemets (strukturens) gränser och förskjuter dem. I denna process menar Melucci att det skapas relationer mellan aktörerna på ett intellektuellt, kognitivt och emotionellt plan. Detta formar det Melucci kallar den mer eller mindre tillfälliga kollektiva identiteten i en rörelse (Melucci 1992).

De kollektiva identiteterna är sociala konstruktioner och de är flexibla i viss utsträckning. De är bundna till tid och rum, och de skapas i mötet med andra. Inte minst behövs i varje rörelse en sammanhållande känsla av gemenskap. Det är viktigt att samförståndet är utbrett och inte bara förankras i ledningen, eftersom rörelsen då riskerar att förlora legitimitet hos medlemmarna. Samtidigt kan det finnas delade meningar inom rörelsen och det kan finnas konkurrens om makten inom toppskiktet. Denna konkurrens – eller konflikt – får inte bli för dominerade för då riskeras stabiliteten i rörelsen och den hotar att spricka.

Meluccis teori är dock genusneutral och tar inte fasta på att kvinnor och män inte har lika rättigheter eller möjligheter. Detta påverkar naturligtvis kvinnornas och männens val och medverkan i sociala rörelser. Trots detta menar jag, liksom Renée Frangeur, att hans

teori tillsammans med genusteori kan användas som utgångspunkt för analys av äldre kvinnorörelse (Frangeur 1998: 21).

Utifrån Meluccis teori om sociala rörelser vill jag undersöka den svenska kvinnorörelserättsskampen som den förverkligades under 1900-talets två första årtionden.³ Jag vill visa hur LKPR som kvinnoorganisation arbetade och förhöll sig till män som grupp, men ännu större vikt kommer jag att lägga vid kvinnornas relationer till varandra. Först dekonstruerar jag LKPR genom att visa på några viktiga oenigheter i organisationen och deras interna förhandlingar. Här kan man säga att jag analyserar LKPR som en *arena* för kvinnor med olika bakgrund och med såväl förenliga som oförenliga intressen och värderingar. Sedan visar jag hur rösträttskvinnorna inom LKPR försökte hitta en balans och hur de försökte överbygga oenigheter och nå samförstånd. Utifrån tryckt organisationsmaterial, tidskrifter, årsberättelser, flygblad och cirkulär presenterar jag därefter LKPR:s minsta gemensamma nämnare, eller, om man så vill, vad som fungerade som det ideologiska kittet.⁴ Det betyder att jag analyserar och betraktar LKPR som en *kollektiv aktör* och försöker rekonstruera dess överordnade mål, värderingsgrund, ideologi och strategi. Genom detta vill jag visa hur LKPR i kampen för svenska kvinnors medborgerliga rättigheter mobiliserade sig både inåt och utåt genom att aktivt och mycket medvetet skapa sig en klasslös, men könskodad kollektiv identitet.

Interna förhandlingar

Rösträttskvinnorna inom LKPR var oense i en rad olika frågor under den nästan 20 år långa kampen och märkligt vore det väl annars. Kvinnorna, för det var huvudsakligen kvinnor som organiserade sig och kämpade för kvinnors rösträtt och valbarhet, kom från

olika generationer, klasser, yrkesområden, landsdelar och från stad och landsbygd. De hade olika politiska åskådningar, olika uppfattningar om alkohol och nykterhet, krig och fred, äktenskap och familjefrågor. Vissa var gifta, andra inte. Flera forskare har dock bekräftat att de flesta medlemmar kom från medelklassen (Olsson 1994: 282, Björk 1999).

Även om majoriteten av kvinnorna hade borgerlig bakgrund var de ideologiska meningsskiljaktigheterna stora. I stora drag hade skillnaderna sin grund i medlemmarnas olika uppfattningar om samhällets kategoriseringar av klass och kön. Med andra ord berodde oenigheterna framför allt på skilda partipolitiska övertygelser, men också på skilda könsideologiska övertygelser. Detta tog sig uttryck i skilda meningar om hur det praktiska arbetet i organisationen skulle skötas och hur kampen bäst skulle bedrivas. De kanske viktigaste tvistefrågorna inom LKPR handlade om mål och målformulering, arbetsätt och förhållande till det framväxande partiväsendet. Rösträttskvinnorna var oense i fråga om taktik och de var i olika hög grad utrustade med tålmod och kompromissbenägenhet gentemot det omgivande samhället. Man skulle kunna säga att alla feminister vid sekelskiftet var rösträttsförespråkare, men att inte alla rösträttskvinnor var feminister. Ytterst visar dessa konflikter på att rösträttskvinnorna hade olika syn på innebörden av demokrati. I det följande ska jag försöka visa på komplexiteten i rösträttskvinnornas stora åtagande – att ändra på den politiska könsordningen och samtidigt hålla samman en stor heterogen organisation.

Både inom och utom LKPR rådde ideologiska meningsskiljaktigheter. Rösträttskvinnorna var inte överens om vad de kämpade för och vad de ville uppnå på kort och på lång sikt. Vissa strävade efter allmän rösträtt,

det vill säga rösträtt för alla svenska män och kvinnor i princip som vi har idag. Andra strävade efter utsträckt rösträtt för kvinnor, det vill säga rösträtt för kvinnor på samma villkor som män. Det innebar att man ville arbeta för det så kallade könsstreckets upphävande, men accepterade rådande inskränkningar i rösträtten som till exempel baserades på inkomst och fick klassimplikationer.

Rösträttskvinnorna i LKPR var heller inte ense om och undvek i offentliga sammanhang att diskutera huruvida de var ute efter den lika, det vill säga ograderade rösträtten.⁵ I början var nämligen den kommunala rösträtten (som indirekt låg till grund för invalen av riksdagsmän till Första kammaren) graderad efter inkomst, vilket innebar att ju rikare man var, desto fler röster hade man. Detta ändrades etappvis från 1909 för att avskaffas helt 1918. Detta, menar jag, visar att synen på rösträtten skilde sig åt. Vissa såg rösträtten som en mänsklig rättighet som skulle vara lika för alla, medan andra såg rösträtten som en rättighet som både män och kvinnor måste kvalificera sig för. Här gjorde sig en tydlig partipolitisk delning gällande efter en höger-vänster-skala.

Fram till år 1909 var en av de viktiga och svåra frågorna om kvinnorna kulle kräva rösträtt för kvinnor samtidigt som männen – eller hade kvinnorna tid att vänta? Frida Stéenhoff var en av de som uttryckte otålighet, medan Kata Dalström på vänsterkanten ansåg det vara viktigare att prioritera männens rösträttsfråga (Stéenhoff 1905, Berggren 1987, Björkenlid 1982: 75f). Detta visar också på en annan sak – att rösträttsfrågan faktiskt delades upp i två frågor: den manliga allmänna rösträtten och kvinnorösträtten.

Männens rösträttsfråga, här i betydelsen allmän rösträtt till Andra kammaren, löstes 1909 medan kvinnorna fick vänta i ytterli-

gare tio år, till 1919. Denna tudelning fick, enligt min mening, till följd att frågan om kvinnornas rösträtt halkade efter. Uppspaltningen i manligt och kvinnligt gjorde det också möjligt för staten att tillsätta en särskild utredning om kvinnorösträttens konsekvenser som kom att dra ut på tiden och som förhållade ärendet.⁶ Lösningen av männens rösträttsfråga blev ett viktigt (och taktiskt) motargument till kvinnors rösträtt. Först skulle frågan om männens rösträtt lösas och säkerställas, sedan skulle männens rösträtt utvärderas. Därefter skulle kvinnornas rösträttsfråga eventuellt kunna komma ifråga (Kyle 1983, Carlsson 1986, Björkenlid 1982: 73ff).

LKPR:s strategi blev att arbeta för rösträtt på samma villkor som män och det innebar att föreningen gjorde kvinnornas rösträttsfråga avhängig männens rösträttsfråga. Ju mer männens rösträtt utvidgades, desto mer utökades rösträttskvinnornas anspråk. Denna inte helt oproblematiske ”kompromiss” försatte arbetarkvinnorna i en svår position. Enligt rådande rösträttsvillkor skulle arbetarkvinnorna fram till 1909 inte komma att omfattas av rösträtten om den infördes på samma villkor som för männen. Arbetarkvinnorna hamnade därmed i en intressekonflikt. Av moderpartiet uppmanades kvinnorna att prioritera männens rösträttsfråga. Av LKPR uppmanades kvinnorna att prioritera kvinnorösträtten – även om det i första hand gällde en förtrupp av kvinnor. Vissa arbetarkvinnor upplevde att den borgerliga (och med detta avsågs just LKPR) kvinnorörelsen vände dem ryggen, liksom de manliga partikamraterna (Carlsson 1986). I och med rösträttsreformen 1909 då männen beviljades allmän rösträtt till Andra kammaren och rösträttskalan förändrades, skulle alltså de flesta kvinnor komma att omfattas. Klassaspekterna blev då mindre tydliga.

Jag har satt citattecken runt ordet ”kom-

promiss” för att markera att jag anser att LKPR faktiskt gjorde ett vägval. Det fanns en spänning mellan LKPR och den socialdemokratiska kvinnorörelsen, även om det fanns vissa enskilda kvinnor som till exempel Anna Lindhagen och Ann-Margret Holmgren⁷ som medverkade i bägge rörelserna. Vid den första socialdemokratiska kvinnokongressen 1907 fastslogs att det stod varje enskild medlem fritt att delta i LKPR:s arbete (Carlsson 1986: 205ff). Denna spänning kom även upp till ytan i och med uttalandet vid den internationella socialdemokratiska kongressen i Köpenhamn 1909. Även där framhölls att kampen för kvinnors rösträtt borde bedrivas i socialdemokraternas egna led och inte i samarbete med de borgerliga kvinnornas rösträttsrörelse (med detta avsågs i Sverige LKPR). Viss dagspress verkar ha tolkat Danmarksbeslutet som en schism inom rösträttsrörelsen.⁸ På grund av detta kön/klassdilemma och denna yttre press, valde säkerligen ett antal SAP-kvinnor att enbart verka för rösträtten inom sitt parti. Men vissa valde överlappande medlemskap. Inom LKPR talade man dock utåt om det goda samarbetet man hade med de socialdemokratiska kvinnorna.⁹ Detta klassamarbete verkar också vara något unikt för Sverige, och var inte tänkbart i exempelvis Tyskland eller i Danmark.

Av liknande anledningar – att man inte eftersträvade rösträtt på samma villkor som män – bildades år 1917 Moderata kvinnors rösträttsförening (Nicklasson 1992). Där verkade man för utsträckt rösträtt för kvinnor – dock med en åldersbegränsning, efter den engelska modellen. Kvinnorna skulle ha fyllt 27 år för att få rösta. En sådan högre åldersbegränsning för kvinnorna skulle förhindra att majoriteten av väljarskaran blev kvinnor.

Varför agerade då LKPR till att börja med för vissa kvinnor och inte för alla? Jag kan se

flera förklaringar. Att ställa krav på politisk rösträtt för ett begränsat antal kvinnor var i sig radikalt vid denna tid då det kvinnliga medborgarskapet både formellt och faktiskt var underordnat ett manligt system. Patriarkala lagar från medeltiden reglerade fortfarande kvinnors liv. De historiska aktörernas förväntningshorisont måste problematiseras och sättas in i sin tids politiska diskurs. Varken demokrati i vår mening eller allmän rösträtt var etablerade begrepp vid denna tid och vi kan knappast förvänta oss att den tidens aktivister skulle tänka och agera utöver sina egna och tidens diskursiva ramar.

En annan orsak kan vara att LKPR i första hand representerade de borgerliga kvinnornas intressen – organisationen leddes och styrdes ju av medelklasskvinnor. Även medlemsbasen utgjordes till största delen av borgerliga skikt, först och främst utbildade kvinnor. Många i LKPR:s centralstyrelse, som var sammansatt av representanter från lokalföreningar runt om i landet, hade anknytning till liberalerna. Arbetarkvinnorna föredrog att arbeta inom den socialdemokratiska rörelsen. Det fanns alltså olika organisatoriska vägar för en kvinna att agera för politiska rättigheter: könspolitiskt (och till viss del klasspolitiskt) i LKPR, eller partipolitiskt inom de etablerade partierna. Vissa kvinnor gjorde båda delarna och detta var något som LKPR:s ledning gärna uppmuntrade (se Anna Lindhagen, *Dagny* 1908: 286f).¹⁰

En annan tolkning av tvekydigheterna kring LKPR:s målsättning är att den stora organisationen värnade om självständigheten, eller den så kallade neutraliteten, genom att arbeta utifrån en egen linje i partifrågorna. Partilösheten blev ett kännetecken, en symbol för att man hade en egen ideologisk bas. Den föregivna neutraliteten var också en viktig del av konstruktionen av LKPR:s kollektiva identitet. I vissa avseenden framstår LKPR som ett

kvinnoparti – en mängd olika frågor som gällde kvinnor fick där sina politiska uttryck. De politiska partierna i början av seklet var lösa och i en uppbyggnadsfas, och den politiska kulturen var en helt annan än den vi är vana vid idag. Man behövde ett varumärke! Vissa frågor lade LKPR helt enkelt beslag på och gjorde till sina. Den officiellt partineutrala rösträttsfrågan blev en slags profil och därmed en ideologifråga för kvinnosaken. Man valde alltså att agera för kvinnors rösträtt på samma villkor som mäns av taktiska skäl, men inte i ett ideologiskt vakuum.

Ofta påtalades således LKPR:s partiobundenhet av de ledande rösträttskvinnorna, och denna linje var viktig för att samla kvinnor från olika klasser och med olika ideologiska ståndpunkter under parollen ”enighet ger styrka”. Men hela tiden blev detta ett dilemma som krävde en ytterligt svår balansgång mellan olika block. Att kräva allmän rösträtt för män och kvinnor blev detsamma som att stödja vänstern. Att stödja rösträtt bara för vissa kvinnor var detsamma som att stödja högern. Sådana ställningstaganden riskerade att splittra kvinnorna. Hela situationen ser jag som en paradox. Å ena sidan strävade LKPR efter att rösträttsfrågan (och även andra frågor) skulle tas upp av de politiska partierna, å andra sidan bävade man för partipolitisering som riskerade att splittra och försvaga kvinnorna.

Rösträttskvinnorna och männen

Inledningsvis visade jag hur LKPR i sin propaganda manade fram bilden om samförstånd mellan könen, men inom rösträttsrörelsen var man heller inte helt överens om hur kvinnorna skulle förhålla sig till männen. Man var till exempel inte överens inom LKPR om vilka som skulle verka för kvinnorösträtten – enbart kvinnor, eller män och kvinnor tillsammans.

Vid det allra första mötet beslutades dock att endast kvinnor skulle verka för rösträtten inom LKPR:s ramar, men detta kom aldrig att stadgas (*I Fredrika Bremers spår 1944: 95*). Många gånger hade LKPR fruktbart samarbete med män, samtidigt som föreningen var på kollisionkurs med manssamhället och i synnerhet högermännen i Första kammaren som stod för det mest envisa (och avgörande) motståndet. Män sågs som viktiga samarbetspartners och uppmuntrades att bilda särskilda organisationer för kvinnans politiska rösträtt. År 1911 bildades för övrigt Männens förening för kvinnans politiska rösträtt (MFKPR) efter förebilder i såväl England som i Holland. MFKPR fick ett antal lokalföreningar runtom i landet. Den svenska föreningen blev dock aldrig särskilt aktiv, utan fungerade mest som en symbolförening. Budskapet var att kvinnornas rösträtt även var männens fråga.

I praktiken förekom dock män i ganska hög utsträckning. Män anlätades som föredragshållare och LKPR gav ut broschyrer och propagandamaterial som var skrivet av män. De mest aktiva rösträttsaktivisterna arbetade också inom sina respektive partier och då i nära samarbete med män. Många av de ledande rösträttskvinnorna var gifta eller släkt med män i den sociala, kulturella och politiska eliten vid denna tid och utnyttjade dessa kontakter i rösträttsarbetet.¹¹ LKPR förde till exempel en del underhandlingar med framstående manliga partipolitiker för att försöka utrona vilken taktik som skulle kunna löna sig och när. Det gällde till exempel tidpunkten för framläggandet av kvinnornas masspetition för kvinnors rösträtt som samlade över 300 000 namn år 1913, och hur LKPR skulle förhålla sig till valrörelserna.¹² I arbetet med en lång rad petitioner, motioner och skrivelser krävdes samarbete och koordinering med manliga politiker. Dessa råd togs sedan på stort allvar, vilket gjorde att vissa betraktade LKPR som en tandlös och feg organisation (*se till exempel Carl Lindhagen, Dagny 1911: 37ff*).

LKPR-medlemmarna var heller inte alltid överens om hur föreningarna och de enskilda medlemmarna skulle förhålla sig till de mansdominerade politiska partierna under valrörelserna. 1911 övergick LKPR till att enbart stödja de partier som tagit upp kvinnorösträtten på programmen, det vill säga samtliga partier utom högern. Neutralitetsfrågan, som handlade om hur LKPR skulle förhålla sig till de politiska partierna och/eller andra politiska frågor, blossade nu upp på allvar:

Av statsministerns avvisande svar till Centralstyrelsen i Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt i januari 1911, liksom av riksdagsdebatterna och voteringsresultaten i maj samma år framgår otvetydigt, att Landsföreningen för uppnående av sitt mål inter un-

derstöd har att vänta av den nuvarande regeringen eller högerpartierna. Med beklagande härav betonar Landsföreningen, att högern framtvingat den nuvarande situationen. Landsföreningen vill sålunda under de stundande Andrakammarvalen understödja endast de partier, som upptagit kvinnans politiska rösträtt på sina program och arbetat för den inom riksdagen.

De medlemmar av F.K.P.R., vilkas allmänna politiska åskådning hindrar dem att delta i detta valarbete, må i stället arbeta för vår rösträttsfråga inom kvinnornas egna led.¹³

Detta beslut kom att kallas 20 juni-beslutet. Här ser man ett tydligt utpekande av fienden "högern" som "framtvingat situationen". Litteratursociologen Bertil Björkenlid menar att det var nu som den kvinnliga rösträttsfrågan blev partipolitiskt åtskiljande (Björkenlid 1982: 73f). Jag menar tvärtom att kvinnorösträttsfrågan från första början i och med programformuleringen var partipolitiskt åtskiljande, men att den partipolitiska konflikten undertryckts. Det var först nu som den på allvar tilläts komma fram. Även i fortsättningen uttrycktes anti-höger-åsikter i den egna tidskriften *Rösträtt för kvinnor*.

Viss diskussion om LKPR:s uttalade neutralitet hade förekommit tidigare.¹⁴ Riktigheten i 20 juni-beslutet kom att ifrågasättas skarpt, både inom och utom LKPR. Även Carl Lindhagen, som varit en av LKPR:s trognaste om än radikalare bundsförvanter, gav offentlig kritik av LKPR:s vägval och proklamerade partilöshet (*Dagny* 1911: 37ff). År 1911 ställdes högerkvinnorna inför samma lojalitetskonflikt som SAP:s kvinnor tidigare ställts inför. De tvingades välja mellan partipolitik och kvinnorösträttskravet som nu blev oförenliga. Olika tolkningar av beslutet gjorde sig gällande och debatten kom att handla om vad neutralitet var, om neutraliteten var brutet och vem som i så fall brutit den.

Beslutet ledde till en långdragen debatt i de borgerliga kvinnorörelsernas gemensamma organ *Dagny*.¹⁵ Vissa i LKPR:s högsta ledning, till exempel Anna Whitlock, Signe Bergman, Ezaline Boheman, Hilma Borelius, Anna Wicksell och Jenny Velander, menade att neutraliteten krävde att rösträttskvinnorna prioriterade rösträttsfrågan framför andra frågor. Alla hade anknytningar till liberalerna/frisinnet, förutom Hilma Borelius som kallade sig högerkvinna. Här anas den nära kontakt LKPR i praktiken hade med liberalerna. Andra högerkvinnor, som till exempel Ebba von Eckermann och Anna Björk, menade att neutralitet förutsatte att rösträttskvinnorna och LKPR förhöll sig strängt partipolitiskt neutrala. Beslutet ledde till flera protestyttringar och visst medlemsavhopp, bland annat från Gävleföreningen och Uppsalaföreningen. Idéhistorikern Ulla Manns menar att det var denna debatt som gjorde att samarbetet bröts mellan *Dagny* och LKPR, och att LKPR nästföljande år, 1912, började ge ut sin egen tidskrift *Rösträtt för kvinnor* (Manns 1997). Högerkvinnan Lydia Wahlström avgick dessutom som ordförande för LKPR i samband med detta möte. Hon angav hälsoskäl, men det är sannolikt att kursändringen inom LKPR spelade in. Som Bertil Björkenlid mycket riktigt påpekar i sin avhandling, kände hon sig säkert överkörd som högerkvinna.¹⁶ Denna policyändring brukar betraktas som en bidragande orsak till Moderata kvinnors rösträttsförenings uppkomst, även om det dröjde till år 1917 innan denna förening bildades.

Konflikthantering

Samtidigt som LKPR förhandlade utåt med manssamhället, eller för att tala med Melucci, formulerade opposition mot motståndarna, pågick förhandlingar inåt, bland rösträttsaktivisterna. Rösträttskvinnorna var

oeniga på en lång rad programpunkter, men lyckades ändå arbeta över gränser i nästan tjugo år. Hur agerade då rösträttskvinnorna när oenigheter dök upp?

Ja, för det första kunde de vända sig till andra rörelser som drev rösträttsfrågan som en fråga bland många. Man kunde till exempel verka för nykterhet och rösträtt inom Vita bandet. Inom FBF kunde man samtidigt verka för rösträtt och för olika emanciperande kvinnoreformer. Detsamma gällde inom SAP, liberalerna och Frisinnade kvinnor. Dessutom förgrenade sig rösträttsrörelsen. Man kunde verka för den begränsade rösträtten genom Moderata kvinnors rösträttsförening. Så löstes konflikterna på strukturell nivå. Konflikterna löstes även på individuell nivå genom att enskilda kvinnor valde att ingå i kompletterande rörelser, till exempel fredsrorelsen, eller verka inom Centralförbundet för socialt arbete (CSA) eller Fattigvårdsförbundet.

Många av de ledande rösträttskvinnorna verkar ha utnyttjat denna möjlighet och det fanns stora personmässiga överlappningar mellan ovannämnda organisationer. Detta anses fortfarande vara en väg till makt och inflytande (Lundquist 1997: 11, Björk 1999). Anna Wicksell, en av de ledande rösträttskvinnorna inom LKPR, var också fredsaktivist, med i Frisinnade kvinnor och hade kommunala förtroendeuppdrag. Lydia Wahlström hade ett förflutet i Uppsala kvinnliga studentförening, i Akademiskt bildade kvinnors förbund, i FBF och var aktiv i såväl LKPR som Moderata kvinnors rösträttsförening. Tidigare forskning har visat att överlappande medlemskap även var mycket vanligt på lokal nivå.¹⁷ Som forskare får man intrycket att samma aktiva kvinnor dyker upp överallt.

Jag skulle vilja säga att det fanns en öppen och en dold agenda inom LKPR. Ett sätt att

hantera konflikter och oenigheter var naturligtvis att föra upp dem till diskussion och komma fram till en gemensam linje. De formella möjligheterna att initiera frågor och föra upp dem på den öppna dagordningen inom LKPR var ganska stora. Denna möjlighet gavs alla lokalföreningar och deras representanter. Vilka frågor som slutligen kom upp på den öppna dagordningen fastställdes genom majoritetsbeslut hos centralstyrelsen, som bestod av två representanter från varje lokalförening, via regelbundna cirkulär eller på årsmötet. Årsmötet var ett tillfälle då olika åsikter kunde göra sig gällande och då man försökte överbrygga konfliktlinjer rent konkret genom omröstningar och förhandlingar. Tanken var att försöka ha högt i tak och låta föreningen vara öppen för diskussioner. På så sätt var LKPR en demokratisk organisation.

Ett annat sätt att hantera oenigheter, var att undvika att ta upp politiskt brännande frågor, på motsvarande sätt som till exempel Centralförbundet för socialt arbete gjorde (Lundquist 1997: 99). På så sätt kunde man osynliggöra vissa frågor genom att underlåta att ta upp dem på (den öppna) dagordningen. Man förde helt enkelt bort konfliktfrågorna med hänvisning till att LKPR endast hade rösträtt och valbarhet på sitt program. Eller också hänvisades till principbeslutet från 1915 som innebar att LKPR enbart skulle befatta sig med de problem som definierades som rena kvinnofrågor.¹⁸ Man måste också komma ihåg att det fanns en mycket aktiv rösträttselit och att kvinnorna inom denna elit kände varandra och varandras uppfattningar ganska väl genom arbetet inom LKPR eller genom andra kontaktytor. Inom ledningen visste man alltså många gånger på förhand vilka frågor som kunde verka splittrande, och dessa avfärdades i princip.

Detta blir särskilt tydligt i Christina Florins pågående forskning (*jfr* not 11).

Frågor om fred, nykterhet och sexualitet gjordes till icke-frågor och kom aldrig upp på den formella dagordningen. Det innebär inte att frågorna inte kunde dyka upp i olika rösträttssammanhang ändå, även om inga principbeslut eller resolutioner fattades. De placerades på LKPR:s dolda agenda. År 1908 informerade exempelvis LKPR:s verkställande utskott om kommande opinionsmöten och resolutioner som skulle komma att föreläggas kommunalstämmorna för det kommunala vetot angående den så kallade rusdrycksfrågan. Där framhöll LKPR:s verkställande utskott att det var "ett utmärkt tillfälle för kvinnorna att såsom enskilda personer visa sitt sociala intresse genom att talrikt infinna sig på dessa möten. FKPR såsom sådana böra naturligtvis icke uttala sig."¹⁹ LKPR tog inte ställning som organisation, samtidigt som man öppnade för olika möjligheter och individuella handlingsalternativ. Detta är ett återkommande mönster. Samma år lät LKPR också trycka upp ett uppprop som riktade sig till Sveriges nykterhetsorganisationer där man framhöll att "ingen kraftigare hjälp i striden för nykterheten kan utfinnas än kvinnans direkta inflytande på lagstiftningen."²⁰ År 1915 antog LKPR en resolution om tillfälligt rusdrycksförbud.²¹ Det nära samarbetet mellan nykterhetsrörelsen och FKPR har även bekräftats på lokal nivå i Örebro (Björk 1999).

Många av de agiterande rösträttsbroschyrerna tog också upp frågor om nykterhet, fred och sociala reformer. I LKPR:s regi samarrangerades dessutom en rad olika frågor i mötesverksamheten, föreläsningsverksamheten och folkbildningsverksamheten. Ett exempel på samarrangemang var Fredssöndagen 1917. Samma år arrangerades också ett offentligt möte med anledning av ett lagförslag om

upphävandet av prostitutionens reglementering, där LKPR stod som medarrangör. Mötet utmynnade i en resolution till stöd för lagförslaget, som betraktades som ett fastslående av båda könen likhet inför lagen på detta område.²² Det fanns alltså utrymme inom LKPR att verka för andra frågor än rösträtt och valbarhet och detta utrymme utnyttjades regelmässigt.

Det ideologiska kittet

Inte vid någon tidpunkt har jag funnit att LKPR drabbades av något större medlemsbortfall och organisationen höll faktiskt ihop i nästan 20 år trots de stora slitningar som förekom bakom kulisserna. Även om relationerna stundtals verkade frostiga mellan LKPR och de andra kvinnoföreningarna som hade rösträtten på sitt program, förhindrade inte detta att rösträttskvinnor ur olika läger snart regelmässigt samarbetade och ordnade offentliga möten för rösträtten. Jag har funnit flera gemensamma ideologiska nämnare inom de kvinnliga rösträttsrörelserna. En förutsättning för detta är att jag har gjort en vid tolkning av kvinnornas enigheter. Det är vad jag kallar självklara utgångspunkter som inte resulterat i debatter, motstånd eller ifrågasättande och som man skulle kunna säga utgjorde en sorts ideologisk plattform.

Alla rösträttsförespråkare var till exempel ense om att rösträtten var ett verksamt politiskt och medborgerligt verktyg att använda sig av för att förändra samhället. Rösträttsivrarna såg alltså rösträtten som ett maktmedel för att verka för olika reformer. Det övergripande – men visserligen inte programfästa målet – var att förändra lagstiftningen, politiken och samhället i stort. Och inte minst: att förändra genusrelationerna och upprätta en direktrelation mellan de svenska kvinnorna och staten. Vilka reformer som var eftersträ-

vansvärda var de organiserade kvinnorna dock oense om (för ett mer utförligt resonemang om detta, se Rönnbäck 2001).

Rösträttskvinnor i olika läger var också överens om att det fanns avgörande skillnader mellan kvinnors och mäns erfarenheter och sätt att agera politiskt, men de hade olika uppfattningar om vad skillnaderna berodde på och om de kunde eller borde överbryggas. Människosynen skilde sig alltså åt när det gällde huruvida kvinnan och mannen var olika i grunden, eller om de var olika på grund av socialisation, utbildning, arbets- och ansvarsfördelning, samhällspositioner och dylikt. Rösträttsförespråkarna valde dock att ta fasta på att kvinnorna behövdes i det politiska livet på grund av sin olikhet med män.

På en övergripande nivå var rösträttskvinnorna överens om att det var en orättvisa att kvinnor var uteslutna från det formella politiska medborgarskapet på grund av sin könstillhörighet. Det ansågs både orättvist och orättfärdigt att kvinnor inte betraktades som självständiga medborgare i den svenska lagstiftningen. Man fann heller inga giltiga skäl till att staten inte behandlade kvinnor och män som jämlikar. Att kvinnor var tvungna att följa lagar som de inte själva kunde påverka ansågs också det vara ett uttryck för en orättvis könsstruktur. Med Yvonne Hirdmans terminologi kan man säga att rösträttskvinnorna ifrågasatte åtskillnaden, könssegregeringen, som innebar att männen var inneslutna i den politiska och beslutsfattande sfären och att kvinnorna var uteslutna därifrån. De ifrågasatte också den manliga normen för vad politik var och att röstning till riksdagen förutsatte ett manligt kön. De protesterade alltså mot männens politiska tolkningsföreträdare och det manliga politiska systemets legitimi-

tet. Man kan således säga att rösträttskvinnorna ifrågasatte sekelskiftets genuskontrakt som gjorde sig gällande i lagstiftningen – inte minst i grundlagarna som behandlade statens styrelseformer och rösträtt och valbarhet – och som innebar att endast män skulle och kunde verka i den politiska offentligheten (Hirdman 1990).

Rösträttskvinnorna försökte således omförhandla villkoren i det rådande genuskontraktet. Jag menar att de både strävade efter att leva upp till den manliga normen och försökte konstruera en kompletterande men likvärdig kvinnlig norm.²³ Det är viktigt att påpeka att de nya arenor som på detta sätt skulle öppnas för kvinnor skulle leda till nya maktförhållanden mellan könen som skulle omvandla samhället i grunden.

Anna Whitlock, som var en av de ledande krafterna inom LKPR, framhöll till exempel att:

Det finnes frågor, hvilka männen alldeles afgjort äro mera hemma i, men också frågor, som kvinnorna bättre förstå. Genom att män och kvinnor fingo komma med sina speciella insikter i olika förhållanden, skulle de kunna *komplettera* hvarandra och bådas förtjänster komma samhället till godo.²⁴

Kvinnorösträtten och kvinnors politiska engagemang handlade alltså om att komplettera männen, inte om att konkurrera med männen på deras arenor. På samma sätt som män och kvinnor samarbetade och kompletterade varandra i familjelivet skulle de också göra det i samhället och politiken. Familjen och hemmet användes som metafor för samhället. Familj och samhälle var, eller skulle vara, likvärdiga och som spegelbilder av varandra (se till exempel Dagny 1906: 175). LKPR och andra kvinnorörelser vid denna tid betonade interdependensen – det ömsesidiga beroendet – mellan det offentliga och det pri-

vata, mellan det manliga och det kvinnliga, och mellan män och kvinnor.

Samhällsmoderlighet eller maternalism

Begreppet samhällsmoderlighet myntades av Ellen Key omkring förra sekelskiftet och fick så småningom stor genomslagskraft inom LKPR och FBF, hos de socialdemokratiska kvinnorna samt bland oorganiserade kvinnor i allmänhet.²⁵ Samhällsmoderligheten återfanns även i den internationella rösträttsföreningen International Woman Suffrage Alliance (IWSA), liksom i utländska rösträttsrörelser.²⁶ I den internationella forskningen brukar man tala om maternalism, som jag här använder synonymt med samhällsmoderlighet (Koven och Michel 1993).

De allra flesta rösträttskvinnorna anslöt sig till och använde sig av maternalistisk ideologi, som innebar att kvinnligheten och då särskilt moderskapet gavs en abstrakt, metaforisk och inte minst politisk innebörd. Forskning har visat på hur maternalistiska diskurser och strategier omvandlade moderskapet från att i första hand vara en privat angelägenhet till att omfatta offentlig (statlig) politik. Denna ideologi handlade inte bara om biologiskt moderskap och blodsband, utan om socialt moderskap. Kvinnor ansågs ha en uppsättning egenskaper och/eller erfarenheter som gjorde dem särskilt lämpade för omsorg och att se till de svaga i samhället som samhällsmödrar.

Rösträttsförespråkarna kunde ställa sig bakom denna ideologi av flera anledningar, till exempel för att de ansåg att kvinnor som mödrar behövde rösträtten för att värna om barnens – sina egna och andras – bästa. De tänkte sig också att kvinnor skulle bli bättre mödrar och uppfostrare om de var tvungna att sätta sig in i och ta ansvar i politiska sammanhang. Hela samhället skulle bli bättre om

ett samhällsmoderligt inflytande gjorde sig gällande. Vokabulären skiftade från kvinnligt till moderligt, husmoderligt och samhällsmoderligt – men den politiska innebörden var densamma (*jfr* Rönnbäck 2000). Det fanns dock kvinnor och kvinnogrupper som inte föll för samhällsmoderlighetsresonemanget och Ellen Keys budskap. Särskilt kärleksbudskapet var oerhört omstritt (Manns 1994, Rönnholm 1999).

En annan central värderingsgrund som alla rösträttsvänner kunde förenas kring var retoriken kring fosterlandet och nationens bästa.²⁷ Perioden kring sekelskiftet brukar ju också kallas för nationalismens tidevarv och rösträttskvinnorna lät korsbefrukta maternalismen med nationalistiska tankeströmningar. Båda ideologierna var flexibla och kombinerbara (*jfr* Blom, Hagemann och Hall 2000, Yuval-Davis 1997). Rösträttskvinnorna försökte delvis att ge nationalismen ett nytt innehåll och framhöll ständigt att kvinnors rösträtt och valbarhet skulle befrämja nationen och, i John Stuart Mills anda, vara samhällsnyttigt och öka välbefindandet för alla medborgare. Fosterlandets bästa framhölls vara avhängigt av "kvinnornas bästa". På detta sätt kombinerades alltså nyttoargument med stämningar kring den nationella identiteten.

Under hela perioden, mellan 1902 och 1921, använde sig LKPR av en bekönad nationalistisk retorik där man framhävde reproduktionen i vid mening, det vill säga barnafödande, omsorg, det obetalda arbetet i hemmet, men också överföring av moraliska värden och nationell kultur mellan generationer. Lydia Wahlström gjorde redan år 1902 en intressant koppling mellan kvinnors reproduktion och nation där hon betonar kvinnornas roll som förmedlingslänk av rättfärdighet – ett slags alternativt kvinnligt civilt och ideellt försvar – som tillmäts lika stor be-

tydelse för samhällets försvar som ett manligt materiellt försvar med ”pansarbåtar och norrländska fästningar”.²⁸ Den manliga normen är ändå uppenbar i själva begreppsapparaten – kvinnorna ska finnas på vissa platser men inom det manliga systemet. Även den socialdemokratiska rörelsen, åtminstone i början av seklet, ställde sig bakom ett ”kulturförsvar” snarare än militärt försvar och framhöll att den allmänna rösträtten var landets viktigaste försvarsfråga (Strahl 1983: 14, 50). På vissa håll inom LKPR talades också om kvinnlig värnplikt, det vill säga moderskapet, som man ansåg borde betraktas som likvärdig med den militära värnplikten och leda till samma politiska rättigheter.²⁹ Denna argumentationslinje blev än mer frekvent i och med att försvarsfrågan blev högaktuell 1914, samma år som första världskriget bröt ut. Argumentationen anpassades alltså taktiskt efter dagspolitiska frågor och den historiska och politiska kontexten.

I en appell som skickades till riksdagen 1905 finns flera exempel på vad jag menar är bekönad nationalistisk retorik som är sammankopplad med rättvisa, med kvinnorollens och samhällets förändring, med samhällsnytta och, inte minst, med tanken om att könen skulle komplettera varandra:

Under senare år hafva de svenska kvinnorna i stor utsträckning blifvit medvetna om *orättvisan* i, att de äro uteslutna från *fäderneslandets högsta medborgarrätt* – den politiska rösträtten. [...] Till följd af historiskt djupt liggande orsaker har den svenska kvinnan under det senaste århundradet kommit att intaga en helt annan ställning i samhället än förut. Hon verkar numera ej blott som maka, mor och husmor inom hemmet, utan för en betydande direkt insats i *fosterlandets materiella och andliga kulturarbete*, och drager i många fall *samma skattebörd*a som mannen. [...]Hon

kan icke tillvarata sina *speciella intressen som kvinna*, hon är utestängd från att i högsta instans påverka de kulturfrågor, åt hvilka hon ger sitt intresse och sitt arbete. Under den närvarande tiden, då *behofvet af nationell samling* är djupt känt bland män och kvinnor, vore det ett *slöseri* med stora värden att endast använda hälften af nationens kraft. Just därför att *kvinnans natur i många fall är olik mannens*, behöver samhället för sin egen skull ej blott mannens utan äfven kvinnans insats i samhällsarbetet.³⁰

Här tar LKPR fasta på kvinnornas reproduktiva funktion i fosterlandet och kopplingen till moderskap och kvinnornas andel i den kulturella överföringen mellan generationer är tydlig. Man hänvisar också till behovet av nationell samling i en tid då Europas säkerhet satts i gungning. Här kan man dock se att LKPR ibland ifrågasätter den manliga normen och männens politiska företrädare när de ställer upp en kvinnlig norm som utgår från mannens olikhet från kvinnan. Det är också ett exempel på hur LKPR genuskodar områden, det vill säga anger vad som är lämpliga sysslor för kvinnor – i detta specifika fall kulturfrågor.

LKPR var heller inte den enda kvinnoorganisation som förenade tankar om moderskap, nation och reproduktion. Vid det stora offentliga opinionsmötet som arrangerades i april 1917 för svenska kvinnors medborgerliga rättigheter på Auditorium i Stockholm där 15 fackliga, politiska och religiösa kvinnoföreningar deltog, fattades också en resolution med nationella anspelningar. Resolutionen antogs på 145 platser runt om i Sverige och skickades till regeringen och till samtliga partiledare i riksdagen.³¹

Innebörden och den politiska sprängkraften i maternalismen var att den framhöll att kvinnor och män delvis hade olika politiska intressen. Min uppfattning är alltså att

rösträttskvinnorna ansåg att kön fick politiska konsekvenser när frågor initierades och prioriterades och när beslut fattades. Man skulle kunna säga att LKPR framhöll "närvarons politik" för att tala med den engelska statsvetaren Anne Phillips (Phillips 1995). Det var viktigt att vara på plats i de politiska rummen för att få göra sin röst hörd. På grund av att kvinnor och mäns erfarenhetsmassa och kunskapsmängd var ojämnt fördelade, kunde män och kvinnor vara mer eller mindre lämpliga i vissa områden eller frågor. Detta implicerade att en man inte kunde representera en kvinna. Det betyder alltså att rösträttskvinnorna ansåg att kvinnor som kvinnor spelade roll i politiken (jfr Eduards 1997). Könsidentiteten förenade kvinnor över klassgränserna. Som flera forskare framhållit gjorde tanken om könskomplettering det möjligt att argumentera för ökat inflytande och politiska rättigheter för kvinnor utan att utmana vedertagna könsuppfattningar.³² Den manliga maktordningen utmanades således, men inte könsuppfattningarna. Dessa förstärktes snarare, vilket kan kallas för den feministiska paradoxen (Scott 1988, Lister 1997, Pateman 1989).

Dessa könskomplementära argument framfördes i en tid då starka biologiska eller socialdarwinistiska strömningar gjorde sig gällande och detta var något som rösträttskvinnorna var tvungna att förhålla sig till. Ordet var så att säga inte fritt. De levde i en bestämd diskurs som skapade ramar och symboliska strukturer att hålla sig inom. Rösträttskvinnorna försökte dock omvandla det biologiska budskapet till en emanciperande kraft, och som jag ser det var samhällsmoderligheten hos vissa genuint förankrad och för andra en taktisk anpassning till vad som var möjligt att göra. Gemensamt för dem alla var att maternalismen och dess

inneboende kompletteringstanke kunde framstå som ofarlig.

Maternalismen utvidgade och förflyttade politikens gränser och möjliggjorde kvinnors inträde i det politiska livet på vissa områden – som vi idag skulle kalla familjepolitik, bostadspolitik, utbildningspolitik och konsumtionspolitik. Samhällsmoderligheten vilade alltså på en könskompletteringstanke som kom att ligga till grund för en politisk genusarbetsdelning. Jag menar att LKPR aktivt bidrog till denna arbetsdelning genom att genuskoda vissa områden och frågor som specifikt kvinnliga. På strukturell nivå omtraderades könssegregeringen, och maternalismen stängde dörrar till andra manliga områden. Visserligen utmanade kvinnorna männens överhöghet och i förlängningen även den konstruerade manligheten genom att framhålla köns lika men kompletterande värde, men med tanken om att kvinnor hade speciella egenskaper och intressen i politiken kom vissa politiska frågor att uppfattas och "bli" kvinnliga och andra manliga. Denna arbetsdelning har blivit bestående (Bergqvist 1994, Wägnerud 1999). Aktuell forskning visar hur kvinnor fortfarande förväntas representera sitt kön medan män förväntas representera det allmänna. Det har dock framkommit att det fanns viss medvetenhet om denna genusfälla redan hos rösträttskvinnorna – insikten om att då kvinnor agerade gemensamt riskerade de att befästa könsgränser (jfr Rönnbäck 2000, Eduards 1997).

Konsensus som strategi

Genom att använda Meluccis teori om sociala rörelser har jag kunnat belysa LKPR som en arena där konflikter uppstår när enskilda individer går samman, träffas och förhandlar (en förhandling inåt). Jag har riktat ljuset mot rörelsen som en arena för en mängd olika politiska frågor, varvid oenigheterna bli-

vit tydliga. En bild framträder av LKPR som en mycket motsättningsfylld och splittrad organisation. Genom att använda Meluccis teori har jag också kunnat analysera LKPR som en aktör som trots eller genom inre förhandlingar kommit fram till gemensamma strategier och handlingsprogram i förhandlingen utåt. Jag har också kunnat ge exempel på hur denna förhandling gått till rent konkret. Ett renodlat aktörsperspektiv hade däremot riskerat att homogenisera rörelsen och lett till att jag sökt efter samförstånd som inte fanns, eller att jag överbetonat och rationaliserat organisationens tänkande och vägval.

Genom rösträttsrörelsens krav kom det politiska systemets legitimitet att ifrågasättas och vår moderna föreställning om demokrati (och om Sverige) att etableras. Rösträttskvinnorna var i allra högsta grad delaktiga i att förskjuta politikens gränser och gjorde intrång på nya arenor, i stadsfullmäktige och i riksdagen. De bidrog också till att nya frågor politiserades. Gränserna försvann dock ej helt, utan nya gränser drogs upp som angav vilka områden som lämpade sig särskilt för kvinnor.

Dessa olika perspektiv gör att rösträttsrörelsen i historiens backspegel ger ett splitttrat och mångtydigt intryck. Den radikala kvinnosakskvinnan Frida Stéenhoff (1865-1945) hävdade i några av sina skrifter i början av seklet att kampen för kvinnors rösträtt snarast var en ideologifråga och inte en könsfråga:

[Rösträttskampen] är en strid med männen mot andra kvinnor och män. Vi ha kanske lika många män med oss som vi ha kvinnor emot oss. Den är icke heller en strid mellan klasser. Den är en strid mellan själar (Stéenhoff 1903, 1905).³³

Hon tonar ned konflikten mellan kvinnor och män och pekar på konflikterna bland

kvinnor såväl som bland männen. För henne står kampen om rösträtten inte mellan kön eller klasser utan mellan olika individers rättigheter och förhållande till demokratin.

Men Stéenhoffs utsaga om rösträttskampen som en ren ideologisk fråga bortom sociala distinktioner som klass och kön var inte alls korrekt som verklighetsbeskrivning. Anhängarna och motståndarna till kvinnors rösträtt följde visserligen inte rena könslinjer eller klasslinjer. Män och kvinnor från alla ideologiska utgångspunkter och klasser fanns bland anhängarna och bland motståndarna, men det var framför allt kvinnornas rösträttsrörelse (och andra kvinnorörelser) som utomparlamentariskt drev frågan och att det var män i Första och Andra kammaren som gjorde motstånd och avgjorde frågan. Detta uttrycker en könsmaktsordning och visar att rösträttsfrågan i allra högsta grad var en könsfråga. De män inom riksdagen som inte arbetade på en förändring, verkade indirekt för status quo – det vill säga för kvinnors underordning i politiken.

Det var framför allt kvinnor som formulerade krav på formellt politiskt medborgarskap och det var framför allt män som gjorde motstånd mot kvinnornas krav.³⁴ Även på så sätt var rösträttsfrågan en könsfråga. Utöver detta uteslöts kvinnor från det politiska medborgarskapet enbart på grund av sitt kön och på grund av föreställningar om kvinnans specifika egenskaper som ansågs göra henne olämplig i rikspolitiska sammanhang, vilket också är ett belägg för att rösträttsfrågan var en könsfråga. Kvinnorna som grupp befann sig i ett formellt och reellt underläge. Argumentationen var inte fri.

Stéenhoffs citat skulle dock kunna tolkas mer välvilligt om man ser hennes inlägg som ett exempel på att hon vid detta tillfälle vill betona en konsensusstrategi med männen, sna-

rare än en konfrontationsstrategi. Att undvika att tala om klasskiktningar och köns-motsättningar, skulle då bli ett uttryck för en liberal medelklassideologi där motsättningar tonas ned och samarbetet lyfts fram. Inlägget kan utläsas som ett försök till att skapa en könlös och klasslös kollektiv organisations-identitet. Men fastän kvinnorna ibland i retoriken framhöll att hela projektet skulle ros i land hand i hand med männen var köns-identiteten viktig för de svenska kvinnornas rösträttsrörelse. Den utgjorde basen för den sociala mobiliseringen. Rösträttskvinnorna agerade som politisk och social kategori som kvinnor. Att kvinnor agerade i egenskap av sitt kön betyder inte att det fanns någon generell åsiktsgemenskap som var oberoende av tid och rum, utan att sekelskiftets kvinnor mött vissa gemensamma svårigheter som svetsat dem samman och fått dem gå samman och handla kollektivt.³⁵ Kvinnorna delade den gemensamma erfarenheten av att vara utestängda från den offentliga och politiska maktarenan.

Skapandet av den svenska nationella identiteten var också viktig i hela projektet och skulle förena alla svenska kvinnor. Denna kulturella identitet kunde dessutom förena kvinnorna med männen. Rösträttskampen sades i dessa sammanhang inte vara en köns-konflikt. Därför talade man mycket om "det svenska" och kvinnornas betydelse för upp-rätthållandet och reproducerandet av den svenska kulturen (*jfr* Blom). LKPR använde sig i hög grad av nationella symboler och av ett nationalistiskt språkbruk. Det nationella projektet var under den här perioden ett stort diskussionsämne och LKPR var i allra högsta grad delaktigt i detta ideologiska program.

Klassidentiteten var däremot inte någon förutsättning för aktivt rösträttsarbete, utan verkade snarast splittrande för de kvinnliga

rösträttsrörelserna i stort. Kvinnors betydelse som klassöverbryggare och klassöver-skridare betonades. LKPR försökte minimera betydelsen av klasskillnader mellan kvinnor och för att komma runt problemet fokuserades istället de formella skillnaderna mellan kvinnor och män. Det innebar att klass-problematiken osynliggjordes och förpassades till en icke-fråga. Det ideologiska förnekandet av klasskillnader kan man också tolka som ett uttryck för en medelklass-tillhörighet – diskussioner utifrån ett klass-perspektiv var snarare något som hörde hemma i arbetarklassen, men inte lika entydigt i den heterogena medelklassen (*se till exempel* Florin och Johansson 1993).

Men rent praktiskt spelade klass-tillhörigheten stor roll för möjligheten till ett aktivt rösträttsarbete inom LKPR. Det var enklare för en utbildad medelklasskvinna att avsätta tid, pengar och arbete i rösträttskam-pen än för en likasinnad arbetarklasskvinna. De ogifta medelklasskvinnorna hade ju redan fått en del medborgerliga rättigheter såsom exempelvis kommunal rösträtt. Genom sin utbildning hade de också tillgång till olika nätverk, till framgångsrika män och inte minst till ett politiskt språk. Birgitta Jordanson har skrivit om den borgerliga kvinnans indirekta medborgarskap som hon erhållit i de många sociala sammanslutningar som fö-regick rösträtten (Jordansson 1998: 61). Den borgerliga kvinnan kunde, inom vissa ramar, agera inom offentligheten. Kanske är det berättigat att liksom Irma Sulkunen tala om ett hierarkiskt system inom rösträtts-rörelserna med avseende på klass (Sulkunen enligt Björk 1999). För visst var rösträtts-frågan i allra högsta grad en klassfråga – om man ser till vilka krav som erfordrades för att kvalificera sig för rösträtt, till vilka som ställde sig bakom kravet på kvinnors rösträtt

och till hur LKPR kunde tänka sig en etappvis lösning av rösträttsfrågan. Men klassfrågan hölls borta i det offentliga materialet.

En anledning till att rösträttskvinnorna själva värnade om den klassöverskridande bilden av sig själva, var att man från motståndarsidan på olika sätt försökte orsaka splittring inom den kvinnliga rösträttsrörelsen. Först hävdade motståndarna att rösträttsrörelsen var för liten till antalet för att tas på allvar. Sedan hävdade de att LKPR inte var representativ för kvinnorna i allmänhet. Samma motargument användes även i Norge (*jfr* Blom). Därför var det strategiskt och politiskt viktigt att framhålla LKPR som en brett förankrad kvinnorörelse som inte företredde en specifik grupp kvinnors intressen. Motståndarna försökte också orsaka splittring inom den kvinnliga rösträttsrörelsen genom att anklaga rösträttsrörelserna – och kvinnorna i gemen – för radikalism och socialism (från högerkanten) och för konservatism (från vänsterkanten). Genom att splittras skulle rösträttsrörelserna också förlora sin styrka. Kvinnoorganisationerna riskerade att spelas ut mot varandra.

LKPR:s representativitet ifrågasattes dessutom ständigt av motståndarna i riksdagen. Detta var man mycket medveten om och därför var det en viktig taktik att måla upp och samla en enad front. Det var troligen också därför som LKPR i så hög utsträckning samarbetade med så många olika kvinnorganisationer. På så sätt kan man tala om den svenska kvinnliga rösträttsrörelsen som en strategisk koalition, på motsvarande sätt som den amerikanska (Cott 1987). Men visst var det de liberala och frisinnaade kvinnorna som angav tonen och kontrollerade LKPR och enligt min mening finns det all anledning att även ideologiskt ifrågasätta LKPR:s proklamerade partilöshet och neutralitet. Rent formellt sak-

nade LKPR partianknytning, men i praktiken hade man starka band till liberalerna.

Antologin *Kvinnor mot kvinnor* har visat på olika motsättningar som funnits mellan kvinnor i Sverige under 1900-talet och som ställt systemskapet på svåra prov (Florin m.fl. 1999). Men man har också visat med all tydlighet att det verkligt stora motståndet mot kvinnors väg till demokratin och medborgarskap har kommit från män och detta får man heller inte glömma bort när det gäller rösträttskampen. De svårforcerade hinder som män ställde upp kommer mitt fortsatta arbete med rösträttsfrågorna att visa. Kampen som bedrevs av de svenska rösträttskvinnorna är därför ett bra exempel på den svenska kvinnorörelsens förmåga att samarbeta, trots djupa meningsskiljaktigheter.

NOTER

1. Versen finns t.ex. publicerad i *Dagny* 1909: 432f.
2. Jag skriver på en avhandling om LKPR som går under arbetsnamnet "Politikens genus. Om LKPR:s kamp för de svenska kvinnornas politiska medborgarskap, 1902-1921". Avhandlingen ingår i ett tvärvetenskapligt forskarprogram som heter "Genus, offentlig politik och medborgarskap, 1848-1998" och som finansieras av HSFR.
3. LKPR kan även betraktas som en politisk rörelse med politiska krav och det kan finnas skäl att tala om LKPR som ett slags politiskt parti. Mer om detta i min avhandling. Se Björk 1999.
4. Det är dock viktigt att komma ihåg att det p.g.a. källmaterialets beskaffenhet endast är en liten, välartikulerad och välutbildad elit av kvinnor som kommer till tals.
5. Den kommunala rösträtten var fram till 1918 graderad utifrån inkomst. Fram till 1909 kunde en valberättigad *person* inneha upp till 100 röster och mellan 1909-1918 kunde en valberättigad

- person inneha 40 röster. De som hade kommunal rösträtt kunde indirekt påverka Första kammarens sammansättning. Rösträtten till Andra kammaren var dock ograderad, och lika för alla röstberättigade män. Ebba Berling vid Historiska institutionen i Stockholm behandlar samtliga rösträttsstreck i sitt pågående avhandlingsarbete.
6. När jag skriver om manligt och kvinnligt är det utifrån ett genusperspektiv och jag avser således konstruerad manlighet och kvinnlighet.
 7. Holmgren kan betecknas som frisinnad, men hon hade "socialistkanaler" som hon själv sa.
 8. Särskilt *Sydsvenska dagbladet* omnämns i *Dagny* 1910: 455.
 9. Cirkulär 68 § 2, 12/10-1910.
 10. Detta diskuterades t.ex. vid 1909 års möte och Frigga Carlberg var en av dem som framhöll vikten av att enskilda kvinnor anslöt sig till partiorganisationer, LKPR:s årsberättelse 1909: 7. Vid 1912 års CS-möte uppmanades LKPR:s medlemmar att ingå i de respektive partiorganisationerna för att där verka för den kvinnliga rösträttsfrågans lyckliga lösning, LKPR:s årsberättelse 1912: 6.
 11. Christina Florin behandlar i sin pågående forskning betydelsen av både de personliga och professionella nätverken som enskilda rösträttskvinnor hade med framstående män. Se pågående HSEF-projekt "Genus, offentlig politik och medborgarskap, 1848-1998".
 12. Se t.ex. Cirkulär 41, 43,75/76, 100 och 102.
 13. Cirkulär Nr 75 (76), 28 juni 1911.
 14. Se t.ex. *Dagny* 1909: 235f, 1910: 455 och 465. Det är viktigt att komma ihåg att "neutraliteten" stod för olika saker för olika medlemmar. Alla ställde sig bakom kravet på "neutralitet" men fyllde neutraliteten med olika innebörd – t.ex. att LKPR agerade helt oberoende av de politiska partierna, att LKPR skulle sakna formell anknytning till något parti, att LKPR skulle förhålla sig partipolitiskt neutrala och inte ta ställning vare sig för eller emot något parti, att LKPR ej agerade i andra frågor än rösträtt och valbarhet.
 15. Inte mindre än ett tjugotal inlägg/artiklar från tolv personer publicerades. 4-5 artiklar var skrivna under pseudonym. I *Dagny*-debatten deltog Anna Whitlock, Ebba von Eckermann, Ezaline Boheman, Hilma Borelius, Anna Wicksell, Jenny Velandar, Mia Göransson, Anna Björk, Ester Nennes.
 16. Manns 1986, 1997, Björkenlid 1982, Schiratski 1999.
 17. Björk 1999, Olsson 1994. Se även RJ-projekten "Formering för offentlighet" och "Det vidgade rummet", som leds av Donald Broady respektive Eva Österberg.
 18. Medlemmarna hade förstås olika uppfattningar om vad som räknades till kvinnofrågor. Fredsvännerna och nykterhetsvännerna såg exempelvis freden och nykterheten som viktiga kvinnofrågor. Andra ansåg att frågor som handlade om sexualitet och sedlighet, t. ex. preventivmedelsfrågan, den vita slavhandeln och den reglementerade prostitutionen, som rena kvinnofrågor.
 19. Cirkulär 48, 1908.
 20. Till medlemmar av Sveriges nykterhetsorganisationer, Falun 1908, Signe Bergmans samling, vol. 3, Riksdagsbiblioteket.
 21. Cirkulär 106, 1915.
 22. Cirkulär 134, 1918.
 23. Jfr Manns (1997) om begreppsparet individualistisk och könskomplementär.
 24. Min kurs. *Dagny* 1908: 254. Jfr LKPR:s uppvaktning av statsministern och konungen 1906.
 25. Ellen Key lanserade även normativa teorier om det "maternella" och "a-maternella". Se Manns 1994, Carlsson 1986, Losman 1980. Jag menar att LKPR fyllde samhällsmödeligheten med ett något annorlunda innehåll. Se Rönnbäck 2000.
 26. Cott 1987, Melander 1994, Rupp 1997, Wikander 1994, Daley & Nolan 1994.
 27. Jfr Charlotte Tornbjers pågående avhandlingsarbete vid Historiska institutionen i Lund.

28. Lydia Wahlström i *Dagny* 1902: 201.
29. Anna Wicksell i *Dagny* 1903: 170, Lydia Wahlström i *Dagny* 1904: 83f. Gerda Hellberg tog t.ex upp detta på "kvinnoriksdagen" i Karlstad 1907, LKPR:s årsberättelse 1907. Jfr Posse 1910. Se *Dagny* 1910: 491f och 557, *Rösträtt för kvinnor* nr 12 1913: 1 och nr 22 1915: 1. Jfr *I frågan om kvinnlig värnplikt* 1916.
30. LKPR:s årsberättelse 1906: 8-9 (min kurs.).
31. LKPR:s årsberättelse 1917: 20.
32. Davidoff 1998, Daley & Nolan 1994, Manns 1997, Carlsson 1986, Björk 1999: 42.
33. Citatet är hämtat ur *Hvarför skola kvinnorna vänta?* 1905 men finns även publicerat i *Feminismens moral* 1903 av Harald Gote (pseud. för Frida Stéenhoff). Frida Stéenhoff var en av LKPR:s medlemmar och även om LKPR först tog avstånd från hennes skrifter, tog man dem sedan till sig och lät dem ingå i LKPR:s produktion av broschyrer. Denna tanke, att rösträttskampen inte var något könskrig, förekom i LKPR:s argumentation. Jag menar därför att citatet kan tolkas som representativt för LKPR.
34. Det fanns även kvinnliga motståndare till rösträtten, t.ex Annie Åkerhjelm. Se Blanckert 1998.
35. Florin m.fl. 1999, Florin 2000, Eduards 2000, Björk 2000.

KÄLLOR

Dagny 1902-1910.
Rösträtt för kvinnor 1911-1919.
 LKPR:s årsberättelser och cirkulär 1904-1921.
I frågan om kvinnlig värnplikt (1916), Uppsala.
 GOTE, HARALD (pseud. för Frida Stéenhoff) (1903) *Feminismens moral*, Wahlström & Widstrand.
 POSSE, SIGRID (1910) *Kvinnans värnplikt*, Stockholm.
 STÉENHOFF, FRIDA (1905) *Hvarför skola kvinnorna vänta?*, Björck & Börjesson.

LITTERATUR

BERGGREN, RUT (1987) *Kata Dalström. Brev till Hjalmar Branting och Fredrik Ström*, Arkiv.
 BERGQVIST, CHRISTINA (1994) *Mäns makt och kvinnors intressen*, Almqvist & Wicksell.
 BJÖRK, GUNNELA (1999) *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900-1950*, Arkiv.
 BJÖRKENLID, BERTIL (1982) *Kvinnokrav i manssambälle*, Diss., Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
 BLANCKERT, CECILIA (1998) *Annie Åkerhjelm – en högerman?*, C-uppsats, Historiska institutionen, Stockholms universitet.
 BLOM, IDA (1980) "The struggle for women's suffrage in Norway, 1885-1913", *Scandinavian Journal of History* nr 5.
 – (1987) "Women's Politics and Women in Politics in Norway Since the End of the Nineteenth Century", *Scandinavian Journal of History* nr 1.
 – (1993) "En nasjon – to kjønn. Norge fra 1880-årene til 1913", *Historisk Tidsskrift* nr 4.
 – (1996) "Nation – Class – Gender: Scandinavia at the turn of the century", *Scandinavian Journal of History* nr 1.
 BLOM, IDA, HAGEMANN, KAREN & HALL, CATHERINE (red.) (2000) *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Berg Publisher.
 CARLSSON, CHRISTINA (1986) *Kvinnosyn och kvinno-politik. En studie av svensk socialdemokrati 1880-1910*, Arkiv.
 COTT, NANCY (1987) *The Grounding of Modern Feminism*, Yale University Press.
 DALEY, CAROLINE & NOLAN, MELANIE (red.) (1994) *Suffrage & Beyond. International Perspectives*, Auckland University Press.
 DAVIDOFF, LEONORE (1998) "Regarding Some 'Old Husbands' Tales: Public and Private in Feminist History", Joan B. Landes (red.) *Feminism, the Public and the Private*, Oxford.
 EDUARDS, MAUD L. (1997) "Den förbjudna

- handlingen", *Tidskrift för politisk filosofi* nr 3.
- (2000) "Kvinnor på gränsen", *Dagens Nyheter* 26/1.
- ESKILSSON, LENA (1991) *Drömmen om kamratsambandet. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad*, Carlssons.
- FLORIN, CHRISTINA (2000) "Tjugohundratalets kvinnor och män – i konflikt eller allians?", *Framtider*.
- FLORIN, CHRISTINA & JOHANSSON, ULLA (1993) "Där de härliga lagrarna gro": kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914, Tiden.
- FLORIN, CHRISTINA, SOMMESTAD, LENA & WIKANDER, ULLA (red.) (1999) *Kvinnor mot kvinnor. Om systemskapets svårigheter*, Norstedt.
- FRANGEUR, RENÉE (1998) *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna?: striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, Arkiv.
- HIRDMAN, YVONNE (1990) "Genussystemet", SOU 1990:44.
- I Fredrika Bremers spår. Fredrika-Bremerförbundet 1884-1944* (1944), Stockholm.
- JORDANSSON, BIRGITTA (1998) *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, Arkiv.
- KARLSSON, GUNNEL (1996) *Från broderskap till systemskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP*, Arkiv.
- KOVEN, SET & MICHEL, SONYA (1993) *Mothers of a New World. Maternalist Politics and the Origins of Welfare States*, Routledge.
- KYLE, GUNHILD (1983) "Hvarför skola kvinnorna vänta?", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 2.
- LISTER, RUTH (1997) *Citizenship. Feminist perspectives*, MacMillan.
- LOSMAN, BEATA (1980) *Kamp för ett nytt kvinnoliv*, Carlsson.
- LUNDQUIST, LENNART (1997) *Fattigvårdsfolket: ett nätverk i den sociala frågan 1900-1920*, Lund Univ. Press.
- MANNIS, ULLA (1992) *Kvinnofrågan 1880-1921. En artikel-bibliografi*, Arkiv.
- (1994) "Kvinnofrigörelse och moderskap. En diskussion mellan Fredrika-Bremerförbundet och Ellen Key", Christina Carlsson Wetterberg & Ulla Wikander (red.) *Det evigt kvinnliga*, Tiden.
- (1997) *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremerförbundet 1884-1921*, Symposion.
- MELANDER, ELLINOR (1994) "Vän eller fiende? Ellen Keys mottagande i sekelskiftets tyska kvinnorörelse", Christina Carlsson Wetterberg & Ulla Wikander (red.) *Det evigt kvinnliga*, Tiden.
- MELUCCI, ALBERTO (1992) *Nomader i nätet. Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*, Daidalos.
- NICKLASSON, STINA (1992) *Högerns kvinnor. Problem och resurs för Allmänna valmansförbundet 1900-1936/37*, Diss., Uppsala universitet.
- OLSSON, BJÖRN (1994) *Den bildade borgaren. Bildningssträvan och folkbildning i en norrländsk småstad*, Carlsson.
- PATEMAN, CAROLE (1989) *The disorder of women*, Polity Press.
- (1995) "Three questions about womanhood suffrage", Caroline Daley & Melanie Nolan (red.) *Suffrage & Beyond. International feminist perspectives*, Auckland University Press.
- PHILLIPS, ANNE (1995) *The Politics of Presence. The Political Representation of Gender, Ethnicity, and Race*, Clarendon Press.
- RUPP, LEILA J. (1997) *Worlds of Women. The Making of an International Women's Movement*, Princeton Paperbacks.
- RÖNNBÄCK, JOSEFIN (2000) "Rösträtt för mödrar. Om rösträttsrörelsens familjeretik och familjepolitik...", paper framlagt vid konferensen *Med familjen i fokus: modern historisk forskning om välfärdsstat, genus och politik* 2000-04-05, blivande antologi.
- (2001) "Rätt är makt...", Christina Florin & Lars Kvarnström (red.) *Kvinnor på gränsen till medborgarskap*, under utgivning, Atlas.
- RÖNNHOLM, TORD (1999) *Kunskapens kvinnor. Sekelskiftets studentkor i mötet med den manliga universitetsvärlden*, Diss., Institutionen för

historiska studier, Umeå universitet.

SCOTT, JOAN (1988) *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press.

SJÖGREN, MIKAEL (1997) *Fattigvård och folkuppfostran. Liberal fattigvårdspolitik 1903-1918*, Carlsson.

STRAHL, CHRISTER (1983) *Nationalism & socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890-1914*, Liber förlag/Gleerup.

WÄGNERUD, LENA (1999) *Kvinnorepresentation. Makt och möjligheter i Sveriges riksdag*, Studentlitteratur.

YUVAL-DAVIS, NIRA (1997) *Gender & nation*, Sage.

ÖSTBERG, KJELL (1997) *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Symposion.

– (1999) "Krigiska kvinnor...", Christina Florin, Lena Sommestad, Ulla Wikander (red.), *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*, Norstedt.

SUMMARY

On the basis of sociologist Alberto Melucci's theory of social movements, I investigate the Swedish suffrage movement known as Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, LKPR (The National Association for Votes for Women). I study this movement both as a collective actor with a collective constructed identity and as an arena for internal conflict. I argue that LKPR contributed towards a shift in and extension of the boundaries of politics by demanding the abolition of the so called women's bar which disenfranchised all women; by converting women's disadvantages into a politics; by questioning the division of public and private, and not least by contributing to women's entry into new spheres.

The LKPR was the largest women's organisation at the turn of the century consisting of women from different class background and

different party political affiliation. It succeeded however in mobilizing women in the struggle for civil rights by very actively and consciously creating a collective classless but nonetheless genderized identity.

The suffragists internal compromises resulted in an official advocacy of independence form party politics, and according to the statutes, the association was to remain neutral in relation to the emerging party system. But in practice the organisation had close relations to the liberals. I also show that in some respects there is reason to speak of the LKPR as a class movement even if the organisation can be seen as a strategic coalition which concealed the problematics of class.

For tactical reasons, in order to hold a broad based movement together and in order to be allowed a hearing in public debate at all, the LKPR's propaganda put forward an apparently safe and consensual notion of gender relations whereby women and men were seen as mutually dependent and thus complementary. These ideas were inspired by 'practical' considerations. Nationalism also functioned as a unifying set of values within the LKPR and the members agreed that women's exclusion from politics was unjust. The vote too was regarded as a key to a change in the relation between the genders in society. The article, however, highlights the internal conflicts within the association rather than the conflict with encompassing male society. I show that the internal conflicts over the description of goals, for instance, often had ideological implications.

Josefin Rönnbäck
Historiska institutionen
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
josefin.ronnback@historia.su.se